

DİL FELSEFESİNDEN TÜRKÇENİN FELSEFESİNE

Ömer Naci Soykan

Konuşmam, başlıca olarak, iki bölümden oluşuyor. İlk dil felsefesi, dilci felsefe, felsefe olarak dil felsefesi ve dilbilim kavramları üstüne bazı açıklamalar yapacağım. Sonra da bir doğal dilde felsefe yapmanın önemi üzerinde durarak, oradan hareketle Türkçenin felsefe olanaklarının bir bölümünü serimlemeye, zamanımız elverdiği ve gücüm yettiği ölçüde gayret edeceğim. Dil felsefesinin, özellikle 20. yüzyılın başından günümüze dek, felsefe tarihinde hiç olmadığı kadar büyük bir yer tuttuğunu da öncelikle belirtmek isterim.

John R. Searle, dil felsefesini, dilin anlam, gönderim, doğruluk, söz edimleri gibi temel yönlerini çözümlenmeye çalışan bir felsefe alanının adı olduğunu söyler.¹ Burada dilden, belli bir dil değil, genel anlamda dil kastedilir. Olgusal olan dilbilim, var olan doğal dilleri araştırırken, kavramsal bir etkinlik olan dil felsefesi, dilin kendisini konu edinir. Ancak bazı durumlarda diller arasında bazı ayrılıklar söz konusu olduğunda dil felsefesi doğal dilleri de göz önünde bulundurur. Bunun bir örneği olarak aşağıda göstereceğimiz gibi, anlamın belirlenmesi konusunda Türkçenin özel bir durumu olduğu göz önünde tutulacaktır. Yine aynı *Searle* aynı yerde dilci felsefenin ise felsefede bir yöntemin adı olduğunu belirterek şöyle der: “Dilci felsefe, belirli bir dildeki belirli sözcüklerin ya da başka öğelerin günlük kullanımlarına bakarak felsefe sorunlarını çözmeye girişimidir.” Burada dilsel çözümlenme, yalnızca bir araçtır. *Platon*'dan günümüze dek sürmekte olan bu anlayışta, bana göre önemli bir yanılığ şudur: Bir felsefe sorununun dilsel çözümlenmesi doğallıkla belli bir dilde yapılacaktır; ama sorun çoğu zaman evrenseldir, diğer dilleri kullanan filozoflar için de geçerlidir. Bu tarzın felsefe tarihinde ilk örneği *Platon*'da görülür. Örneğin, *Kratylos* diyalogunda *Platon*, adın nesnesine uygunluğunu Yunancayı göz önüne alarak yapar. Ama o nesneye, başka bir dilde kuşkusuz büsbütün başka bir ad verilir. Neden Yunancadaki bir ad nesneye uygun olsun da başka dildeki uygun olmasın! Elbette farklı dillerin farklı adlandırmaları, aşağıda göreceğimiz gibi,

¹Bkz. John R. Searle, *Söz Edimleri*, s.70, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000.

yeni bakış açıları kazanmak için önemli ipuçları bize verebilir. Ancak nesneye uygunluk bakımından diller arasında bir ayrım görmek saçmadır.

Zamanımızda dil felsefesi konusunda, farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Genellikle felsefe ve burada serilmemeye çalıştığımız özeldir dil felsefesi konusunda bizim tutumumuzun ne olduğunu belirtmek amacıyla birkaç şey söylemek istiyorum. Meta-felsefe tarzında yapılan felsefenin bir sonucu, şeylerin, fenomenlerin yitirilmesidir; felsefenin bir zihin sporu haline gelmesidir. Felsefenin kendisi, örneğin bilimle karşılaştırıldığında, bilimin tek tek şeyleri araştırmasına karşın, felsefenin şeyler-bütünlüğü diyebileceğimiz kavramları çözümlenmekle, zaten bir üst etkinliktir. Felsefe, bilime göre elbette şeylere daha uzaktır. Ama eğer meta-felsefe yaptığımızda bu uzaklık daha da artar, felsefe şeylerden iyice kopar. Nesnesini yitiren düşünme, kendi kendisi üstüne dönerse, bir sözcük oyunu olmaktan kurtulamaz. Çünkü düşünme şeyler üstüne sözcüklerle iş gördüğüne göre, nesne (şey) gitmişse geriye düşünme diye sözcüklerle sözcükler üstüne iş görme kalır. Bu da sözcüklerle yapılan mantıksal oyundan başka bir şey olmaz. Sözcüklerin şeylere nasıl gönderimde bulunduğu konusunu açıklamaya çalışmak, elbette gerekebilir. Ama bu teknik, yöntemsel bir sorundur. Burada kalıp şeylere varılmazsa, şeyler hakkında konuşulmazsa yine aynı oyun durumunda kalınır. Bu, şuna benzer: Yüzmeyi öğreniyorsun, ama hiç yüzmüyorsun. Öte yandan *Hegel*'in dediği gibi yüzmeyi öğrenmek için de denize girmek gerek. Biz burada daima fenomenleri göz önünde bulundurarak konuşacağız.

Dil felsefesini ele alırken, onu da içeren daha geniş bir alandan söz etmek isterim. Dil felsefesi, sözel olmayan göstergelerle de gerek insanların gerek hayvanların yaptığı bildirişimi de içine alacak biçimde genişletilirse, "semiotik" adını alır. *Semiotik*, biri söz diziminde ortaya çıkan mantıksal-felsefi sorunları inceleyen "sentaks" veya "söz dizimi bilgisi", ikincisi deyimlerin anlamını kendisine konu edinen "semantik" veya "anlam bilgisi", sonuncusu, dil kullanıcısı açısından doğan sorunları araştıran "pragmatik" veya "kullanan bilgisi" olmak üzere üç öbekte toplanır. Bu sonuncusu, iletişim dizgesi olarak her dilin ben merkezli olmasından kaynaklanan paradokslarla da ilgisi olması bakımından ilgi çekicidir. Kuşkusuz semiotik'in bu üç ana bölümü, böyle bir değiniyle yetinilecek bir şey değildir. Onların sorunlarının tek tek ele alınmasının yeri burası değildir. Ancak ben burada, göstergebilim (semioloji) ile dilbilim (linguistik) arasındaki tartışmayı ya da ilişkiyi semiotik ile dil felsefesi arasına taşımak istiyorum.

Çağdaş dilbilimin kurucusu *F. de Saussure*, dilbilimi göstergebilimin bir dalı olarak görür. O şöyle diyor: “*Göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim tasarlanabilir. Göstergebilim diye adlandıracağız biz bu bilimi. (...) Dilbilim, bu genel nitelikli bilimin bir bölümünden başka bir şey değil.*”² Bu savın varsayımı şudur: Toplumda dilsel olmayan, ama bir anlamı, bir gösterilene olan nesnelere var; örneğin belli bir biçimdeki aşçı şapkası. Biz bu şapkayı gördüğümüzde onun aşçı şapkası olduğunu anlarız. Bunun için bize onun adının söylenmesine gerek yoktur. Şapkanın kendisi gösteren, anlamı da gösterilendir. Böylece ortada bir gösteren ile gösterilenden oluşan bir dizge, yani bir gösterge vardır. Bu tıpkı, örneğin “ağaç” sözcüğü söylendiğinde, zihnimizde bir ağaç imgesi canlanmakla, sözcüğün gösteren, anlamının gösterilen olması ve ikisinin birden bir göstergeyi oluşturması gibidir. *Saussure*’e göre dil dışı göstergeler, dilsel göstergelere göre öncelikli bir konumda olacak ki o, dilbilimi, göstergebilimin altına koyar. Fakat bu savın tam tersini savunan *R. Barthes*’a göre ise dilin dilsel olmayan göstergelere taşınması yoluyla biz onları anlarız. Buna göre öncelikli olan dildir. Başka bir deyişle, bizim bir dilimiz olduğu için dil dışı göstergeleri anlıyoruz. Bu görüş ilk bakışta bana da doğru görünüyor. *L. Wittgenstein*’ın şu sözü de onu destekler nitelikte: “Çince cümleleri nasıl anlamıyorsak, Çinlilerin el kol hareketlerini de öyle anlamayız.”³ Ama biz, Çin’de ya da Çinliler arasında yaşamaksızın Çinceyi öğrenmişsek, Çince cümleleri anlar, ama yine de Çinlilerin el kol hareketlerini anlamayız. Demek ki sorun, yalnızca bir dili bilmek değil, onun konuşulduğu kültürde yaşamakla ilgilidir. El kol hareketleri gibi dilsel olmayan göstergeleri, anlamak için onları kullananların dilini bilmek yetmez. Bence dilbilim ile göstergebilim arasında bir öncelik sonralık aramak değil, karşılıklı ilişkileri araştırmak söz konusu olmalıdır. Aynı şey, kuşkusuz, dil felsefesi ile semiotik arasında da geçerlidir.

İnsan, duygu ve düşüncelerini dile getirebildiği gibi, çeşitli davranış biçimleriyle de ifade edebilir. Bu durum, dilbilimsel (linguistik) ve kültürel semiotiğin birlikte incelenmesi gerektiğini ortaya koyar. Dilin dilbilimsel yapısı ile kültürü arasında karşılıklı bir belirleme ilişkisi vardır. Bu nedenle bize yabancı bir dili konuşan bir insanın jestlerini, mimiklerini de anlamayız. Semiotiğin iki ana bölümü olan sözdizim (sentaks) ile anlambilim (semantik)

²Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri 1*, s.36-37, Çeviren Berke Vardar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

³L. Wittgenstein, *Zettel*, 219.

arasında da bağıntı vardır. Ancak bu bağıntı, her dilde aynı değildir. Bu da bütün diller için geçerli bir anlam kuramının olamayacağını gösterir. Ben bu konuşmamda, Türkçedeki bu bağıntı durumunu göz önüne alarak dil felsefesi açısından, özellikle anlamın belirlenmesi konusunda bazı yeni öneriler sunuyorum.

Dile ilişkin felsefi ve bilimsel çalışmalar, felsefenin tümüyle dil felsefesi olduğunu öne süren *Wittgenstein*'la⁴ birlikte ve onun izinden giden filozof ve çeşitli alanlardaki bilimcilerle tüm kültür alanında büyük önem kazandı. Felsefenin kavramlarla yapıldığı görüşüne katılıyorum. Kavramlar da dilsel öğeler olduğuna göre, buradan yola çıkarak felsefenin tümüyle dil felsefesi olduğu görüşü ilk bakışta doğru olarak görünmektedir. Ancak kavramların, algısal, nesnel olanla ilişkide olduğu göz önünde tutulursa, felsefenin yalnızca kavramsal çözümlenmelerle yetinemeyeceği, kavram ile nesne ilişkisinde nesne yönünde durumun ne olduğunu göz ardı edemeyeceği açıkça anlaşılır. Bu da bizi dil felsefesi olarak felsefenin yetersiz olacağı, nesne, olgu bilimleriyle ilişkide olunması gerekeceği sonucuna götürür. Bu nedenle, ister dilci felsefe olsun, ister dil felsefesi veya felsefe olarak dil felsefesi olsun, isterse de dilbilimden ya da diğer olgu bilimlerinden yararlanılsın, her bir tarzın belli ölçüde kullanılabilir olduğunu söylemek isteriz. Sonunda bu, bir yöntem sorunudur. Yalnızca bir yönteme saplanıp kalmak doğru değildir. Hangi yöntem nerede işi yararsa, onu orada kullanmakta bir sakınca yoktur.

Olağan dil, kendisinden nesnelere bilgisini edinmek için elverişli bir araç değildir. Nesnenin bilgisi, onun uygun araçlarla araştırılmasıyla elde edilir. Her bilim, bunu kendi tarzında yapar. Aksi olsaydı, nesne bilimlerine gerek olmazdı. Olağan dilin kavramlarını inceler, onlardan, onların gönderimde bulunduğu nesnelere bilgisini çıkarırdık. Buna göre, örneğin güneşin, Türkçeden bakıldığında doğup battığını, Almancadan bakıldığında yukarı çıktığı, aşağı indiğini sanırdık. Böyle bir anlayış, bir tarz skolastikten başka bir şey değildir. Nasıl skolastik, tüm bilgi kutsal metinlerde verilmiştir varsayımından hareket etmişse, bu anlayışın temelinde de dilin kavramları, ilişkin olduğu nesne ve olayların bilgisini verir, bilgimiz o kavramlarda içerilmiştir tarzında benzeri bir varsayım bulunur. Felsefe olarak dil felsefesinin böyle bir skolastik yönü vardır.

⁴Wittgenstein'a ilişkin göndermeler ve ondan yapılan alıntılar için "Felsefe ve Dil. Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma" (Kabalcı Yayınevi 1995) adlı kitabıma bakılabilir.

Olağan dil nesne bilgisi vermek yönünden yetersiz olmakla birlikte, nesnelere içine yerleştirdiğimiz dünya tasarımı bize veren yine de odur. Ne çağdaş doğabilimin kullandığı matematik formüllerle bir dünya tasarımı oluşturulabilir, ne de oluşturulsaydı bile biz öyle bir dünyada yaşıyor olurduk. Biz doğal dille oluşturduğumuz bir dünyada yaşıyor, bu dilin doğaya bakışıyla ona bakıyor, insan-doğa ilişkisini kuruyoruz. Bu insan-doğa ilişkisi de insan-insan ilişkisine belli ölçüde yansıyor. Kısacası, olağan dille oluşturduğumuz dünya resminin, insanın dünyada kendi yerini belirlemesi bakımından büyük önemi vardır. Dahası, nesne ve olaylar hakkındaki deneysel bilimimizin doğal dilin sunduğu bir dünya ve doğa görüşü üstünde temellenmesi, bu bilimle yaptıklarımız için gereklidir. Çözümsel fizik bilimi hiçbir doğa resmi vermemekle, onu bölüp parçalayan, üstünde egemen olunan bir malzeme olarak görmemize neden oldu. Bugün bütün insanların ortak bir sorunu olan çevre kirliliği bu bakışın sonucu olarak doğdu. Başka yerlerde⁵ üzerinde sıkça durduğum bu soruna burada bu değinmeyle yetinmek istiyorum.

Dilde tek başına bir anlamı, teknik deyimle gösterimi olan her sözcük bir adlandırmadır. Adlandırma, soyut veya somut bir şey gösterilerek yapılır. Dolayısıyla sözcüğün anlamının onun gösterdiği şey olduğu, kendiliğinden anlaşılırdır. Ancak bu sav, sözcüğün anlamının onun kullanıldığı bağlama göre değişmesi olgusuyla çelişmez. Nesnelere adlandırma, anlam vermedir. Karşımızdaki nesnelere algılarken bu algıyı hazır bulduğumuz dille adlandırıyoruz. Adlandırma anlam verme olduğu için de algı, anlamını elde ediyor. Bizde bireysel olarak birbirini izleyen algılama, adlandırma sırası, dilin bizden önce var olduğu düşünülünce adlandırma, algılama, anlam verme biçiminde oluyor. Örneğin biz, “dağın eteği” deriz. Aynı nesne batı dillerinde “dağın ayağı” diye adlandırılır. Biz bu nesneyi dilimizin adlandırmasıyla algıladığımızı göre adlandırma algılamadan önce gelir. Bu da algılamada belirleyici olanın algı organlarından çok dilin kendisi olduğunu gösteriyor. Nesnelere adlandırmanın dil ve kültürle bağıntılı olduğu açıktır. Diller arasında ortaya çıkan farklılıklar, adlandırmayla birlikte anlamlandırmada da kendisini gösterir.

Dil, algılama ve düşünmeyi belirler. Her doğal dilin, nesnelere, olayları kendine özgü algılama tarzı vardır. Her dil kendi yapısına, taşıdığı kültür varlığına uygun olarak bir dünya resmi çizer. Onun bu resminde doğa, doğal nesnelere, insan, insansal ve doğal olaylar, insan

⁵Örneğin bkz. “Arayışlar. Felsefe Konuşmaları 2” (s.11-26, İnsancıl Yayınları 2003) adlı kitabım.

eylemleri kendi algı ve duyuş tarzlarıyla çoğu zaman örtük biçimde bulunur. Felsefenin bir ödevi bu örtük olanı açığa çıkarmaktır. Ancak bu örtük resimler, dilde deneysel, sağın bilim öncesi sağduyu ile çizilmiş olduğundan kimileyin nesnesine uygun olmayabilir. Böyle bir sağduyu, örneğin güneşin dünya etrafında döndüğünü bize verir. Dolayısıyla doğal dilden çıkaracağımız resimlerin bilimin bilgisine uygun olmasına, onunla çelişmemesine dikkat etmeliyiz. Kuşkusuz düşünmede özne etkendir. Ama öznenin, bildiği dilin sözcüklerini dilbilgisi kuralları uyarınca art arda getirerek konuşması, öyle kendiliğinden vuku bulan bir şey midir? Başka bir deyişle burada özne edilgin midir? “Dilbilgisi kuralları uyarınca konuşmak”, dilbilgisini dil içindeki mantık olarak gördüğümüzde, mantığa uygun konuşmak anlamına gelmez mi? Bu da mantıksal düşünmekten başka nedir ki! Ancak dilin bende konuşması, belli bir anlamda doğrudur. Çünkü biz, dili önümüzde hazır buluruz. Dil, sanki açığa çıkmak için bizi vasıta ediyor. Ancak bu tarz konuşmanın felsefi olduğunu söyleyemeyiz. Benim dili kullanmam, mekanik değil, tersine söyleyeceğim sözcükleri bilerek seçmem, aralarında mantıksal bağlar kurarak konuşmamı sürdürmem tarzında olursa felsefi olur. *Schleiermacher*'in “Yunanlıların en verimli çağında felsefe yapmak demek olan dielestai konuşmayı sürdürmek demektir”⁶ sözü bu anlamdadır.

Şimdi konuşmamın ikinci bölümüne geçiyorum. Burada ilkin “Türkiye’de felsefe” ile birbiriyle yakından bağıntılı “Türkçenin felsefesi” ve “Türkçe felsefe” kavramlarına açıklık getirmek istiyorum. Görebildiğim kadarıyla ülkemizde yapılan felsefenin büyük çoğunluğu “Türkiye’de felsefe” başlığı altına girer. Bu felsefeciler, çoğu kez batı, çoğu kez de İngilizce felsefe yapılan ülkelerde eğitim gördükleri için orada gördüklerini bu kez Türkçeye aktarıyor, bazen de doğrudan doğruya İngilizce olarak felsefe yapıyor. Fakat unutulmamalıdır ki her filozof, kendi dilinden, onun bakış açısından felsefe yapar. Siz Türkiye’deki bir felsefeci olarak batılı filozofların bakış açısını kullanırsanız, o filozofların bir yorumcusu ya da bir izleyicisi olmaktan öteye gidemezsiniz. Siz bu tarzı ister Türkiye’de, ister batıda yapın, sizin adınız ister Ahmet, ister James olsun arada önemli bir fark yoktur. Ben elbette bu tarz felsefe yapanlara karşı değilim. Ama bu “Türkçe felsefe” değil, ancak “Türkiye’de felsefe” adını alır. Ben de zaman zaman bu tarzda felsefe yaptığımı söyleyebilirim. Hatta bu tarzın, Türkçe felsefe yapmak için bir ilk adım olarak gerektiğine inanıyorum. Çünkü biz, ne de olsa felsefeyi batıdan öğrendik. Batılı kaynaklar, her tür felsefe için üzerinde çalışılması gereken

⁶F.D.E, Schleiermacher, *Hermeneutik und Kritik*, Sf. 367, Suhrkamp 1977.

metinlerdir. Ancak burada kalmamalı; oradan öğrendiklerimizle kendi dilimizle felsefe yapabilmeyi denemeliyiz.

Türkçenin felsefesi, nesnesinin Türk dili, öznesinin bu dilden bakan bir felsefecinin olduğu felsefedir. Burada başlıca olarak felsefi sonuçlar verebilecek Türkçenin kendine özgü özellikleri ortaya konur. Bu yapılırken aynı zamanda Türkçe felsefe de yapılmış olur ya da en azından Türkçe felsefeye bir hazırlık yapılmış olur. Dillerin dünyaya bakışında elbette ortak yönler olmakla birlikte, her dilin kendine özgü bakışı da vardır. Bu da başlıca olarak nesnelere adlandırılmasında, onların sınıflandırılmasında kendini gösterir. Türkçe felsefe, Türkçenin kendisinin nesneye bakışını ortaya çıkararak bu bakışla kavramsallaştırma, gerekçelendirme, bölümlenme yapmaktır. Türkçenin şimdiye dek saptayabildiğim kendine özgü özelliklerinden bazıları şunlardır:

Her sözcüğün, adsa gövdesi, fiilse kökü kendisindedir. Gövde ve kök değişmez. Onların aldığı son eklerin onlara verdiği anlam belirlidir. Bu durum Türkçenin tarihsiz bir dil olduğunu, eş deyişle, onun anakronik bir yapıda olduğunu gösterir. Yedi yüz yıl önce *Yunus Emre*'nin söylediği şiirlerin bugün rahatlıkla anlaşılması ve onlardan zevk alınması bu tarihsizliğin bir göstergesidir. Bu özelliğin beslediği önemli bir felsefi sonuç şudur: *Heidegger* gibi filozofların sözünü ettikleri bir kavram var: “Şeyin dili”. Bu ne demektir? Filozof, sözünün varlığın kendisini vermesini ister. O, âdeta varlığı konuşurmak ister. Buna da “şeyin dili” der. Eğer öyle bir şeyden söz edilecekse, sanırım, bunu en iyi biçimde Türkçeyle yapmak olanaklıdır. Nedeni şu: Dilin oluşumu hakkında çeşitli spekülasyonlar vardır. Bunlardan akla uygun biri şöyle der: Diller doğal seslerin yansımalarıyla meydana gelmiştir. Örneğin kedinin miyavlamasının, horozun ötüşünün taklit edilmesiyle oluşan sözcükler bunlardandır. Bunlar da ses yansımaları olduğu için her dilde aşağı yukarı aynıdır ya da birbirine çok benzerdir. “Kedi miyavlıyor” dediğim zaman kullandığım fiil kedinin kendi sesidir; yani şeyin dilidir. Kuşkusuz tüm sözcüklerin böyle oluştuğunu söyleyemeyiz. Böyle olmuş olanlar da dillerin tarihsel oluşum sürecinde değişikliklere uğramış olmalıdır. Onlardan pek azı verdiğimiz örneklerdeki gibi bugün başlangıçta olduğu gibi kalmıştır. Türkçede yalnızca doğrudan doğruya doğal ses yansımaları değil, diğer birçok sözcük de yansımalarla ilişkilendirilmiştir. Örneğin iki çakmak taşı birbirine sürtüldüğünde çıkan “çak” sesi ile bu sırada oluşan kıvılcımın yeşil-mavi rengine “çakır” denmesini ele alalım. Çakmak fiili, ateş çıkaran çakmak aracı ve çakır rengi, hep bu “çak” yansıma sesinden üretilmiştir. “Ateşin çıkması” da yine

aynı kaynaklı olsa gerektir. Nesne, olay ve eylemlere doğal ve yansımali seslere dayanarak ad veren, anlamlandırmayı bu adlandırmaya göre yapan Türkçe, her halde “şeyin dili” olma sanının her dilden daha çok hak eder. Türkçenin zaman üstü olması da onun bu tür sözcükleri baştan beri koruya gelmesini sağlamıştır.

Dilbilimi ve felsefesinde benimsenen bir görüşe göre, cümlede sözdizimi anlamı belirler. Oysa Türkçede söz birimleri cümlede istenildiği kadar yer değiştirse de anlam değişmiyor. Örneğin “Ali/ geçen yıl/ İzmir’de/ bir ev/ kiraladı” böyle bir cümledir. Türkçenin bu yapısının bize kazandırdığı bazı felsefi sonuçlar vardır. Soru şudur: Türkçede söz dizimi anlamı belirlemiyorsa anlam nasıl oluşuyor? Bir cümlenin ister her bir söz biriminin belirli birer gösterimi olsun, ister bazılarının olsun bazılarının olmasın ya da hiçbirinin bir gösterimi olmasın, eğer onlardan herhangi biri, bir diğerini anlamca etkilemiyorsa, onların cümlede bulunuş sırasının anlamı belirlemede bir rolü yoktur. Çünkü insan, birbirini etkilemeyen bu birimleri zihninde ilgili oldukları yere rahatlıkla koyabilir. Daha doğrusu, hoş bir cümle elde etmek için onların ilgili olduğu yere konulmasından söz ediyorum; yoksa onlar nerede olursa olsun cümle anlamını yitirmeyecek olduğu için cümledeki her yer onlar için ilgili yerdir. Bu tür yapıdaki cümle modüler olarak adlandırılabilir. Modüler yapıdan şunu anlıyorum: Modül bir mobilya takımının birbirinden bağımsız parçalarının yerleri istendiği biçimde değiştirildiğinde, mobilyanın görünümü değişse de işlevinden hiçbir şey yitirmez. Benzetmede bir mobilya takımı bir cümle, ilkinin parçaları ikincide dilsel birimler, mobilyanın görünüşü ve işlevi, cümlenin görünüşü ve anlamı olarak karşılanmıştır. Örnek cümlemiz böyle bir yapıda idi. Ondaki “kiraladı” biriminin belirli bir gösterimi yoksa da yine aynı etkisizlik nedeniyle onun ilgili olduğu nesneyi (bir ev) gösterdiğini zihin belirler, cümle anlaşılır.

Burada ortaya çıkan bir soru şudur: Söz birimlerinin zihnimizde yer değiştirebilmesini sağlayan şey nedir ya da bu durum nasıl vuku buluyor? Sorunun yanıtı kestirmeden şudur: Söz birimleri anlamca birbirini etkilemediği, aralarında anlamı tamamlayacak veya bozacak bir bağıntı olmadığı için onların cümlede bulunuşları kulağa çok hoş gelmese de zihin onları yer değiştirmede bir güçlükle karşılaşmaz. Bu bağıntısızlıktan ötürü Türkçede cümle ile varlık bağıntısı (cümlenin var olan bir şeyi göstermesi) eğer varsa, cümlenin bütünüyle varlık arasında kurulduğu gibi onun birimleri ile de varlık arasında kurulabilir. Bu durum, aynı zamanda cümlenin bütün olarak varolanın oluş sırasına uygun olarak kurulabilmesini de

sağlar. Örneğin, “İş dönüşü balıkçıdan bir kilo balık aldım” cümlesinde olduğu gibi. Cümlenin betimlediği olayları oluş sırasına göre vermesi, aynı zamanda neden etki bağıntısının kendiliğinden kurulmasını da sağlar. Biz dili hazır buluruz. Bu anlamda dil, yukarıda belirttiğim gibi, bende konuşuyor diyebiliriz. Demek ki bende konuşan dil Türkçede olduğu gibi neden etki bağıntısını kurmamda kendiliğinden işliyorsa, bu, dilin mantıksal bağıntıları da gözettiğini göstermektedir.

Her dilin kendi açısından bir resim çizdiğini söylemiştik. Bu da özellikle dilin nesne ve olayları bölümlenmesinde kendini gösterir. Bildiğim dillerde görebildiğim kadarıyla ortak bir yön şudur: Hayvanların yaşadıkları, en çok göründükleri ortam göz önünde tutularak bölümlenmeler yapılır, buna göre “karada yaşayan hayvan” (kara hayvanı), “suda yaşayan hayvan” (su hayvanı) denir. Kuşlar için ise “havada yaşayan” denmez. Hava onların tüm yaşamını geçirdikleri değil, en çok göründükleri ortamdır. Bu kez onlar en çok yaptıkları eylem olan “uçmak”la ya da uçmak için gerekli organ olan “kanat”la adlandırılır. Suda yaşayanlar, diğer türlerin her birinin adı verilmekle birlikte genellikle “balık”; kanatlı olanlar “kuş” diye tanımlanırken karadakiler için belirtilenin dışında ortak bir ad yoktur. Bu tanımlama Türkçe için de geçerlidir. Ancak tanımlamada daha özele indiğimizde diller arasında ayrımlar başlar. Örneğin Türkçede sinek böcekten sayılmaz; böcek uçmaz, yerde yürüyenlere denir. Almancada ise “sinek” (die Fliege) diye ayrı bir sözcük olmasına karşın, o böcek (das Insekt) sınıfı içine girer. Türkçede böcek ısırır, Almancada sokar, sinek de. Buna karşın Türkçede yılan sokar, Almancada ısırır. Türkçede insanın gözüne toz da kaçar, küçük sinekler de. “Kaçma” her ikisinde de eylemin istemsiz olduğunu gösterir. Küçük sinek gözümüze isteyerek girmez. Şair buradan “Dünya kaçtı gözüme” der. Bu dize ancak Türkçede söylenebilirdi. Şiirin duygu ifadesi olmasından çok dil işçiliği olduğu doğrudur. Örnek dizemiz, bir duyguyu betimlemez, onun verdiği imgeyi şair herhangi bir duygudan çıkarmaz, ince sözcük işçiliği ile elde eder. Ama bu imgeden nice anlamlar çıkarılır. Sözcük işçiliği şair için olduğu gibi felsefeci için de söz konusudur, yeter ki bu işçilik salt bir sözcük oyunu olmasın! Sözün özü, Türkçenin inceliklerini bilen, onları kullanmada becerikli şair, yazar ve felsefecilerimiz, ister oyunla başlasın, ister algıdan hareket etsin, şair ve yazarsa imgesel-betimsel, felsefeci ise kavramsal daha nice sözler bulacaktır. Dil tükenmez.

Buradan Türkçe “düşünmek” sözcüğüne geçmek istiyorum. Türkçede “düş” kökünden türeyen “düşmek”le “düşünmek” eş kökenlidir. Ayrıca rüya anlamındaki “düş” sözcüğü, “akla

düşmek” ve benzeri deyimler, bu kök birliğinin anlam yakınlığını açıkça gösteriyor. Buradan Türkçede düşünmenin özneyi edilgin kılan bir yönü olduğu söylenebilir. Düşünmek, Sözlük’te⁷ “kendi kendine düşmek/ düşürmek, bir nesneyi kendi belleğinde ortaya çıkarmak, belleğe indirmek” anlamlarına geliyor. Ancak bu edilgenlik bir yandan Türkçeyi deneyici (empirist) bir tutum içinde görmemize de neden oluyor. Diğer yandan ise, “düşmek” fiilinin etken, “düşünmek”in ise edilgen çatıda olduğu göz önünde tutulmalıdır. Etkeni edilgen yapmak etkenliktir. Bu da akla düşeni aklın kendisinden çıkarıp düşünülen yaptığı, dolayısıyla düşünmede aklın, öznenin etken olduğu anlamına gelir. Akla düşenler, ister dışarıdan ister bellekten gelsin resimlerdir, algılardır. Bu algıların kavram haline getirilmesi aklın ürünüdür. Sanki Türkçe, öznenin zihnini *Locke*’un “tabula rasa”sı olarak görmüş, dışarıda ne varsa ona düşürmüş, sonra da onlardan zihin iç deneyde (reflection) düşünceleri, kavramları oluşturmuş. Türkçenin bu özelliğiyle, yukarıda belirttiğim yansımali sözcüklere büyük yer vermiş olmasıyla ve bunları “tarihsiz” yapısı dolayısıyla koruya gelmiş olmasıyla “şeyin dili” olmada gösterdiği yetenekle uyuyor. Yalın, açık ve saydam bir dil olan Türkçeyle düşünmek, nesnel düşünmek demektir. Bu da bizi hiçbir gönderimi olmayan sözlerin yol açtığı yanıltıcı spekülasyonlara düşmekten korur. “Derin düşünmek” eski deyimle “tefekür etmek” diye bir düşünme tarzı yoktur. Düşünme, açık olarak ortaya konabilen şeydir. Bilimde ve felsefede devrimci düşünceler daima böyledir. Örneğin, felsefede önemini oldum olası koruya gelen *Aristoteles*’in “İnsan doğal olarak bilir” sözü ile *Heisenberg*’in bilimde ve bilim felsefesinde büyük önemde olan bir buluşu dile getiren “Deney araçları deneyi bozar” sözü bu türdendir.

Felsefe yapmak, tıpkı vaktiyle ilk kez Yunanların başardığı çocuk gibi düşünmeyi, çocuk olmayı gerektirir; ama büyüdükten sonra çocuk olmayı, yoksa hep çocuk olarak kalmayı değil. Bu yüzden *Nietzsche*, bilindiği gibi Yunanları över. Onlar dünyaya çocuk gözüyle bakabilmeyi becerebilmişlerdi. Türkçenin belirttiğim bu nesnel tutumu, bizim de aynı tarzda kendi dilimizle dünyaya bakmamıza bunca olanak verirken, hâlâ felsefe yapamayışlarının faturasını Türkçeye çıkaranları anlamak olası değil.

Türkçeyle felsefe yapmak için, Türkçe’den bakmasını bilmek gerek. Türkçenin yalın, saydam, nesnel oluşu düşünmeyi engellemez. Çünkü düşünme, karmaşık değil, ne dediği belli olmayan sözcükleri art arda getirmek hiç değildir. İnsan, anladığı sözcükleri çeşitli tarzlarda

⁷Burda Türkçe sözcüklerin kökenbilimine ilişkin bilgiler için İsmet Zeki Eyuboğlu’nun “Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü” (Sosyal Yayınlar 1998) esas alınmıştır.

bir araya getirerek, böyle bağlamlarla sık sık karşılaşarak kavrayış yetisini güçlendirebilir. Anlamadığı cümleleri okumasının ya da kendisinin yan yana getirmesinin ona bir yararı olmaz. Anlama yetisini keskinleştiren, güçlendiren insan, sözcükleri düşünerek kullanmakla kalmaz, onlarda ortak kullanımdan ötürü yerleşmiş olan pasları da temizleyebilir. Bu paslar ya da kirler, aklın doğru kullanımını bozan, başlıca olarak önyargılar, boş inançlar, bireysel eğilimler olarak görülür. Kısacası, düşünmek için sözcüklerin aklı yönlendirmesi değil, tersine aklın sözcükleri yönlendirmesi gerekir.

Biz Türkçe felsefe yapanlar, Türkçenin buyruğuna uyacağız. Dilimizin buyruğuna uymak, belki bazılarının sanabileceği gibi, düşünmemizi kısırlaştırmaz; tam tersine böylece diller arası algılama ayrımlarını göz önüne getirir, düşünmemizi zenginleştiririz. Aklın insanlarda aynılığı, mantığın da aynılığını gösterir. Dil ve dilbilgisi farklılığı ise aynı akılla farklı algılama ve düşünme biçimlerini ortaya koyar. Ama her dilin dilbilgisi için de ortak yönler vardır; örneğin, her dilde öznenin yalın halde olması, bir yargının bir özne-yüklem birliğini gerektirmesi vb. Farklı algılama tarzlarının ayrı diller için hem her zaman söz konusu olmaması hem olduğunda bile bunun ayrımında olunabilmesi nedeniyle diller arasında geçişlilik vardır. Bir dilde olup diğerinde olmayan bir ifade, öteki dile aktarılabilir, betimlemeyle anlatılabilir. Bu sayede Türkçeye özgü bizim yapacağımız felsefeyi başka dil kullanıcılarının da önüne koyabiliriz. Söz konusu ayrımların her dilde ayrı ayrı ortaya konması, dünya felsefesini zenginleştirici bir rol oynar. Ben evrensel felsefe deyince dünya felsefesini kast ediyorum. Her dilin kendisinde yapılan felsefeyle dünyanın felsefeye zenginleşmesini kastediyorum. O yüzden elbette biz Türkçenin felsefecileri olarak başka dilde yapılan felsefelerden her zaman haberimiz olacaktır. Onlarda ne yapıldığı ne edildiğini bileceğiz. Ayrıca demin söylediğim diller arası geçişlilikten ötürü kendi dilimizde yaptığımız felsefeyi başka dillere aktarabilir, onları dünya felsefe platformuna çıkarabiliriz.